

Overgenomen uit: Begijnhofkrant 55 (2017) 13 – 15

EEN STAD VOOR VROUWEN

Begijnen en begijnhoven in vroegmodern Europa

Tine De Moor

Op 14 april 2013 stierf in Kortrijk de allerlaatste begijn, Marcella Pattyn, op 92-jarige leeftijd. Hiermee kwam er een einde aan een beweging die al tot stand kwam in de middeleeuwen: groepen van religieuze vrouwen die ervoor kozen om samen een leven van religieuze toewijding te leiden, zonder zich daarvoor tot de reguliere orden of kloosters te wenden. De begijnenbeweging wordt dan ook wel gezien als de ‘eerste feministische revolutie’. Het leven in een begijnhof was anders dan het leven in een klooster of dat in andere religieuze instellingen. Begijnhoven waren op zichzelf staande instellingen die geen deel uitmaakten van een overkoepelende organisatie, zoals een kloosterorde, en functioneerden ook grotendeels los van het pauselijke gezag.

Drie begijnen in het begijnhof van Breda, ca. 1930. Met dank aan het Breda's Museum.

Begijnen legden geen eeuwige geloften af en de tijdelijke geloften die zij aflegden, beperkten zich tot gehoorzaamheid aan de overste van het begijnhof. Juist omdat zij geen gelofte van armoede aflegden, behielden begijnen hun recht op het bezit van wereldlijke goederen, ook al hielden ze er meestal een sobere levensstijl op na. Door werken of vererven konden ze hun bezit ook vergroten; daarbij behielden ze het recht om de bestemming van hun goederen bij hun

overlijden per testament zelf te bepalen. In de praktijk ging vaak een aanzienlijk deel van hun bezittingen naar het begijnhof of de begijntjes met wie ze een nauwe band hadden, maar ook niet-religieuze partijen werden vaak begunstigden. Daarnaast behielden ze hun rechtspersoonlijkheid en waren ze minder afgesloten van de bewoonde wereld dan de bewoners van de meeste kloosters. Begijnhoven waren overdag voor iedereen toegankelijk en zelfs het bezoek van mannen aan het hof was niet verboden, zij het wel strikt gereguleerd.¹ Het aanbieden van iets te eten of te drinken aan een werkman was nog geoorloofd, maar een privébezoek van een mannelijke persoon was uit den boze. Het aantal begijnen binnen een begijnhof was meestal groter dan het aantal kloosterlingen in een klooster, die meestal niet meer dan 60 leden telden.² Uitzonderlijk grote begijnhoven waren te vinden in Gent en Mechelen met wel honderden of zelfs duizenden bewoonsters.

Historiografie

Het eerste geschreven document waarin de begijnenbeweging ter sprake komt, stamt uit het tweede decennium van de 13de eeuw.³ Daarin beschrijft Jacques de Vitry het leven van Marie d'Oignies uit Luik en 'promoot' daarbij haar levensstijl. Het gebied rond Luik is ook de regio waar de eerste begijnhoven van de grond kwamen. Vervolgens verspreidde deze beweging zich over de rest van de Zuidelijke Nederlanden, maar ook over Noord-Frankrijk en naar het oosten van Bohemen. Nergens echter had de begijnenbeweging zo'n stevige voet aan de grond als in de Lage Landen. In de periode tussen 1230 en 1320 schoten in de Zuidelijke Nederlanden de begijnhoven als paddenstoelen uit de grond.⁴

Het grootste gedeelte (rond de zeventig procent) van de begijnhoven werd opgericht vóór de Reformatie. Tijdens de Reformatie verdween het grootste gedeelte van de begijnhoven in het noordelijke gedeelte van de Lage Landen; enkel die in Amsterdam en Breda bleven als begijnhof in gebruik. In deze periode was er ook sprake van een terugkeer van de patriarchie, waarbij het tij weer enigszins begon te keren voor de werkende vrouw op de West-Europese arbeidsmarkt. De verdere ontwikkeling van het Europese huwelijkspatroon werd daardoor afgeremd.⁵ Eén van de symptomen daarvan was de start van de registratie van (onder)trouwen, waarmee huwelijken uit de (mogelijke) clandestiniteit gehaald werden. Daartoe dienden in ieder geval de vereisten van de instemming van de ouders en de aanwezigheid van twee getuigen bij de voltrekking van het huwelijk.

De 'terugkeer van de patriarchie' had ook gevolgen voor vrouwen die ongehuwd en alleenstaand bleven, zoals de begijnen. Het pauselijke toezicht op de begijnenbeweging werd strikter en ook met andere maatschappelijke actoren, zoals de textielgilden die in de begijnen wel eens hun concurrenten zagen, kon het wel eens botsen. Maar tijdens de Contrareformatie in de 17de eeuw vond er een opleving plaats van de begijnenbeweging en werden enkele begijnhoven, zoals in

Tongeren, groter dan ze ooit geweest waren.⁶ Deze bloei liep tegen de late 18de eeuw op zijn einde, waardoor het aantal begijnen in de Lage Landen flink afnam. Vanaf de late 19de eeuw krijgt het begijnenwezen vaak een negatieve bijklank: begijnen werden wel eens ‘kwezels’ genoemd en er verschenen vele spotverzen over hen.

In de 20ste eeuw groeit de begijnenpopulatie nog nauwelijks aan en raken een aantal begijnhoven in verval. Sinds de erkenning van ruim twintig Vlaamse begijnhoven als werelderfgoed door de UNESCO in 1998 worden ze meer en meer in hun oorspronkelijke glorie hersteld.

Achtergronden ontstaan begijnenbeweging

In de literatuur worden meestal twee oorzaken gegeven voor het ontstaan van de begijnhoven in West-Europa, namelijk de beperkte toegang tot de kloosters en de onevenwichtige verhoudingen tussen de aantallen mannen en vrouwen in de middeleeuwse steden.⁶ Vrouwen die zich aan een religieus leven wilden wijden, moesten bij hun intrede in een klooster een bruidsschat betalen. Daardoor was deze optie vooral weggelegd voor vrouwen van welgestelde families. Bovendien raakten vele kloosters vol en was het sinds 1215 verboden nieuwe religieuze ordes op te richten. Daarnaast gaat men ervan uit dat er in de middeleeuwse steden een overschot aan vrouwen was, onder andere door een relatief hogere sterfte bij mannen ten gevolge van oorlog, ziekten en arbeidsongevallen. Voor deze vrouwen waren de begijnhoven een goed alternatief voor een huwelijk of toetreding tot een klooster. Daarnaast hadden vrouwen in de steden als begijn de vrijheid om naast hun religieuze leven in hun levensonderhoud te kunnen voorzien, bijvoorbeeld als lerares of spinster.

Deze factoren kunnen echter niet verklaren waarom de begijnenbeweging zich zo lang in stand kon houden, noch waarom het fenomeen zo sterk kon groeien in de Lage Landen (en niet elders). Bovendien verklaart dit ook niet waarom het voor hen mogelijk was om zich op deze manier – als een zelf-organiserende collectiviteit, waar mannen nauwelijks inspraak in hadden – te organiseren.⁸ De moeilijke toegang tot de kloosters speelde waarschijnlijk alleen een rol in de beginperiode van het ontstaan van de begijnhoven en was vaak minder restrictief dan men voorheen dacht. Bovendien speelden dergelijke factoren nauwelijks meer een rol in de 17de eeuw, toen de begijnhoven een nieuwe bloeiperiode doormaakten. Er moet dus gekeken worden naar andere factoren die van belang waren voor het voortbestaan van de begijnhoven in de Lage Landen. Dit geldt zowel voor de alternatieven die vrouwen destijds hadden als voor het ‘klimaat’ waarin deze vrouwen hun begijnhoven opzetten. Ten aanzien van dat laatste vertonen zij overeenkomsten met andere zelf-organiserende instituties uit die periode, zoals de gilden.

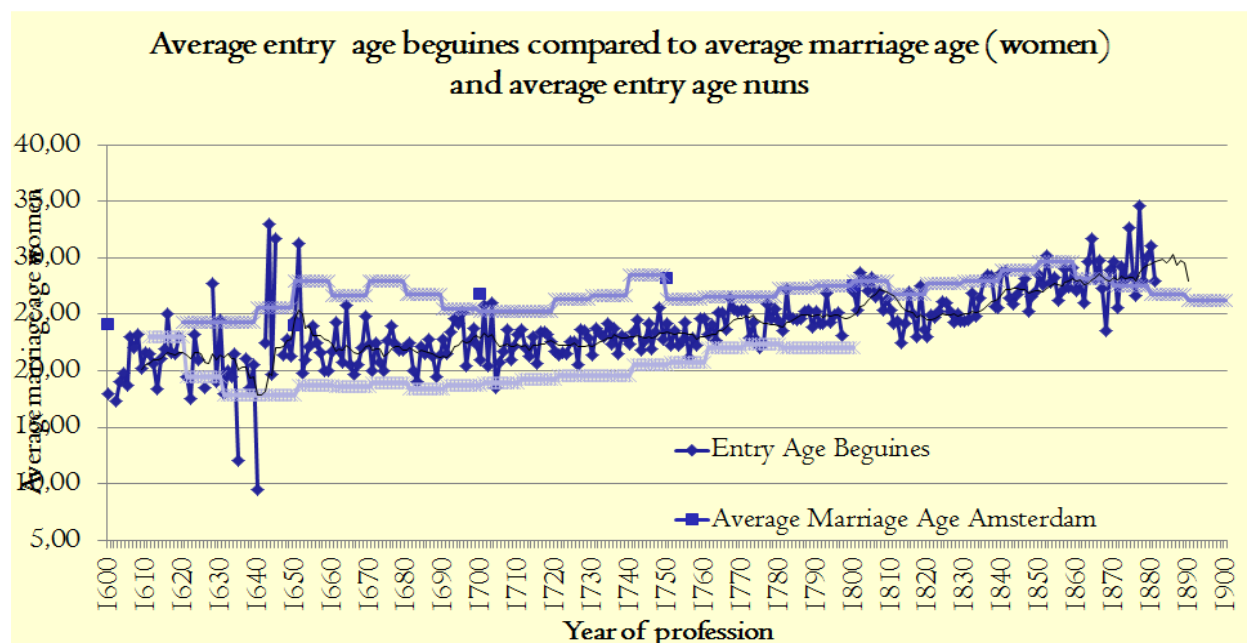
Foto van schilderij van de Vlaamse schilder Louis Tydtgat (1841-1918), dat dateert uit 1900 en twee handwerkende begijnen voorstelt.

De keuze voor het begijnhof op zich -- en dus meteen ook de (tenminste tijdelijke) keuze om niet te huwen, noch in het klooster te treden -- kunnen we beter begrijpen wanneer we de context waarin en vooral het moment waarop deze keuze gemaakt werd, onderzoeken. Met behulp van biografische gegevens van meer dan 13.000 begijnen van verschillende begijnhoven in de Lage Landen is het mogelijk om meer te weten te komen over hun beslissing om begijn te worden.⁹ Uit onderzoek van deze gegevens aan de universiteit van Utrecht is gebleken dat een zeer groot gedeelte van de begijnen niet afkomstig was van de stad waarin het begijnhof zich bevond. Het probleem van een overschot aan vrouwen in de steden kan daarop dus geen invloed gehad hebben. De afstand tussen het begijnhof en het thuisfront was zelden meer dan 50 kilometer. Als vrouwen hun levensgezel niet in de steden konden vinden, dan was het nog altijd mogelijk terug te keren naar de thuisbasis en het sociale netwerk daar aan te spreken.

Naast de plaats waar de begijnen vandaan kwamen, hebben we ook inzicht in de leeftijd waarop de gemiddelde begijn toetrad tot de organisatie.¹⁰ Door deze gemiddelde leeftijd te vergelijken met de gemiddelde leeftijd waarop men toetrad tot een klooster en de gemiddelde huwelijksleeftijd, kunnen we inzicht krijgen in de afweging die een vrouw kon maken tussen klooster, begijnhof of huwelijk. Te zien is dat de leeftijd waarop men koos voor een leven in een

klooster, gemiddeld lager was dan de professionele leeftijd waarop men in een begijnhof intrad. Daarentegen lag de gemiddelde huwelijksleeftijd hoger dan de leeftijd waarop men voor het begijnhof koos. Dit laat zien dat de intrede in een klooster geen alternatief was vanwege de hoge leeftijd – de vrouwen waren al te oud voor die ‘optie’ – maar men ook niet afwachtte tot er een interessante huwelijkspartner voorbijkwam. Het is dus zeker niet zo dat de ‘gemiddelde’ begijn in het begijnhof terechtwam, omdat ze maar geen man kon vinden (hoewel niet uit te sluiten valt dat dat in sommige gevallen wel de reden zal zijn geweest).

Wat dan wel van belang is om het fenomeen te verklaren, is het Europese huwelijkspatroon dat destijds de Lage Landen domineerde en waarbinnen het vrij gangbaar was om single te blijven. Door de hoge gemiddelde huwelijksleeftijd was het sowieso ook voor vrouwen gangbaar om lang naar een geschikte partner te zoeken en in de tussentijd alvast wat te verdienen, bijvoorbeeld als dienstmeid. Het is dan ook niet verwonderlijk dat er soms ook geen partner gevonden werd en vrouwen single bleven. Het is, gezien de gemiddelde professionele leeftijd van begijnen, niet ondenkbaar dat zij bewust ervoor kozen om single te blijven, maar het begijnhof daarbij zagen als een veilige haven in een niet al te vrouwvriendelijke omgeving als de vroegmoderne stad.

Grafiek van de gemiddelde leeftijd van begijnen bij hun professie (plechtige bevestiging als begijn, meestal één tot anderhalf jaar na intrede in het begijnhof), vergeleken met de gemiddelde leeftijd van Amsterdamse bruiden (steekproef) en met de gemiddelde leeftijd bij intrede in het klooster (onderste lijn, niet in legenda vermeld). Bron: Tine De Moor

Maar dan nog blijft de vraag waarom een begijnhof qua interne organisatie niet meer op een klooster leek. De meeste begijnhoven bestonden slechts in beperkte mate uit kloosterachtige conventen. Het uiterlijk van een begijnhof werd toch vooral bepaald door individuele woningen. In die woningen woonden soms wel meerdere begijnen tezamen, maar elk behield daarbij toch haar individuele vrijheden, wat in het klooster niet het geval was. Begijnen hadden wel een zekere regelmaat, zeker inzake het bijwonen van de liturgie en het bidden, maar hadden als individuen binnen de collectiviteit toch een grote mate van zelfstandigheid.

Zeker wanneer we ook hun grootste bron van inkomsten erbij betrekken, de textielproductie, zien we zowel wat organisatie als activiteiten betreft wel wat gelijkenissen met een andere vorm van verinstitutionaliseerde zelforganisatie, met name de gilde. In de literatuur worden de begijnen ook wel een 'vrouwengilde' genoemd, precies vanwege hun werkzaamheden in de textielindustrie.¹¹ Op verschillende punten komen ze ook organisatorisch sterk overeen met de gilden. Zo waren ze beide in hoge mate zelfbesturend en was het verplicht om lid te worden van de organisatie door middel van een eed. Daarnaast zorgden beide voor risicodeling door economische gevaren uit de weg te gaan en werd een veilige en productieve leefomgeving gecreëerd door samenwerking. Op die manier kan een begijnhof ook gezien worden als een institutie voor collectieve actie, net zoals onder andere de gilden dat waren.

Samenvattend kan men stellen dat het wonen in een begijnhof wellicht moet worden gezien als het gevolg van vele, individuele en bewuste keuzes om single te blijven, iets waarvan in de Lage Landen niet werd opgekeken.¹² Inwijding in een klooster of huwen was geen alternatief voor vrouwen die deze keuzes maakten. De begijnenbeweging moet niet worden gezien als een uitzonderlijk fenomeen, maar als consistent met de rol van de vrouwen in de samenleving en economie in Noordwest-Europa, waar het al vrij vroeg normaal was dat vrouwen binnen het huishouden een stem hadden en ook actief participeerden aan het economische leven. Begijnhoven laten zien hoe in de middeleeuwse en de vroegmoderne tijd openingen werden gecreëerd voor vrouwen die ondenkbaar waren in meer patriarchale samenlevingen.

Prof. Tine De Moor

Universiteit Utrecht

www.collective-action.info

Noten

1. Wim Tepe, 1987. Begijnen in de Lage Landen, Aalsmeer, Luyten, pp. 39-40
2. Tine De Moor, 2014, Single, safe, and sorry? Explaining the early modern beguine movement in the Low Countries, *Journal of Family History* 39 (3), 3-21, p. 4

3. Tine De Moor, Single, safe and sorry, pp. 3-5
4. Tine De Moor, Single, safe and sorry, pp. 3-5
5. Tine De Moor en Jan Luiten van Zanden, 2006, *Vrouwen en de geboorte van het kapitalisme in West-Europa*, Amsterdam, Boom, pp. 93-99
6. Tine De Moor, Single, safe and sorry, p. 5
7. Tine De Moor, Single, safe and sorry, pp. 6-7
8. Tine De Moor, Single, safe and sorry, pp. 6-7
9. Tine De Moor, Single, safe and sorry, pp. 7-9
10. Tine De Moor, Single, safe and sorry, pp. 9-15
11. Tine De Moor, Single, safe and sorry, p. 15
12. Tine De Moor, Single, safe and sorry, pp. 15-16

Bronnen

- Tine De Moor, 2014. Single, safe, and sorry? Explaining the early modern beguine movement in the Low Countries, *Journal of Family History* 34 (3), 1-23
- Tine de Moor en Jan Luiten van Zanden, 2006, *Vrouwen en de geboorte van het kapitalisme in West-Europa*, Amsterdam, Boom
- Otto Nübel, 1970, *Mittelalterliche Beginen- und Sozialsiedlungen in den Niederlanden*. Studien zur Fuggergeschichte 23, Tübingen, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck)
- Walter Simons, 2001, *Cities of Ladies. Beguine communities in the medieval Low Countries, 1200-1565*, Philadelphia, USA, University of Pennsylvania Press
- 'Vrouwen', interview door Henk Westbroek met Tine De Moor over begijnen voor de aflevering 'Vrouwen' van het programma *Westbroek!* op RTV Utrecht, 11 maart 2014
- Literatuurlijsten over begijnhoven (Engelstalige site)
- Case studies over begijnhoven (Engelstalig)